

ВОЛОДИМИР КОРЯК І ЙОГО КРИТИКА КУЛЬТУРИ

У статті проаналізовано зміст і напрямки літературно-критичної діяльності Володимира Коряка (1889 – 1937), яку визначала ідея пролетарської культури. Її головний принцип, сформульований у філософії марксизму, полягав у протистоянні буржуазного і пролетарського світу. Доробок критика відображає конфлікти і компроміси, яких зазнавала концепція української пролетарської літератури впродовж 1919 – 1934 рр., свідчить про те, що в тогочасній пролетарсько-марксистській критиці співіснували й постійно варіювалися три схеми конструювання пролетарської літератури: пролетарська література як те, що твориться з нуля; пролетарська література як продовження закладених у дожовтневому письменстві соціалістичних ідей; пролетарська література як трансформація й рекомбінація минулих (буржуазних) рис у поєднанні з новими, пролетарськими.

Ключові слова: пролетарська культура, буржуазна культура, концепція української пролетарської літератури, марксизм, народництво, колоніалізм, негативне визнання.

Olesia Omelchuk. Koriak's Cultural Critique

According to the author of the article, the content and directions of literary criticism of Volodymyr Koriak (1889–1937) were determined by the idea of proletarian culture. Its basic principle was the struggle between the bourgeois and proletarian world, formulated in the philosophy of Marxism. However, this concept was not sufficient to build the concept of Ukrainian proletarian literature. In 1920s the most problematic for the critics was the choice of the criteria for identifying the literary text as a proletarian one. They had to take into account such non-textual factors as the author's biography, national cultural forms, historical influences of Europeanism, colonialism, anti-colonialism, nationalism, imperialism, etc.

Koriak's works reflect the conflicts and compromises that the concept of Ukrainian proletarian literature underwent during 1919 – 1934. Especially complicated were such topics as the history of Ukrainian Marxist-proletarian thought, the 'Borotbyst' narrative, the issues of proletarian style and bourgeois cultural influences. The Ukrainian 'narodnytstvo' became a major part of Koriak's critique. As a result, the bourgeois legacy (namely modernism, 'narodnytstvo', 'national literature') in Koriak's literary-critical discourse received a particular negative evaluation.

Koriak's literary work testifies to the fact that the proletarian-Marxist criticism of his contemporaries is featured by the coexistence of the three schemes of constructing proletarian literature: proletarian literature as terra nova; proletarian literature as a continuation of the socialist ideas of the pre-October literary works; proletarian literature as a transformation of the past (bourgeois) qualities and their recombination with new proletarian ones.

Keywords: proletarian culture, bourgeois culture, concept of Ukrainian proletarian literature, Marxism, narodnytstvo, colonialism, negative evaluation.

Вивчення літературних подій радянської доби має спиратися на розуміння внутрішньої динаміки, у межах якої відбувалися численні спроби сформувати тексти нового візрця. Упродовж 1919 – 1934 рр. такі намагання визначала ідея пролетарської культури. З погляду панівної тоді марксистської картини світу пролетарське письменство поставало як перехідна революційна культурна практика, сутність якої зумовлена матеріальним виробництвом і політичним скеруванням.

Марксистські критики трактували існування пролетарського і буржуазного типів творчості як протилежних та протиборчих, достосовуючи до цієї опозиції вияви найрізноманітніших явищ – від стильових і жанрових до побутових і геополітичних. Теоретично візії нового пролетарського суспільства та нової пролетарської літератури як певного ідеального конструкту нічим не відрізнялися, але для прихильників пролетарсько-марксистської лінії головні складнощі інтерпретації стосувалися не так образу майбутньої пролетарської культури, як минулого та сучасного.

Критичний доробок Володимира Коряка еволюціонував від еkleктичного до ортодоксального, проте основний корпус його розвідок ілюструє складний і неоднорідний процес пристосування інтенцій революційного марксизму до українського літературного руху. Прикладаючи пролетарські уявлення до традиційного та актуального літературного розвитку, він опинився перед

великою кількістю методологічних проблем. Складність була подвійною: пролетарська версія культури перебувала на стадії формування й апробації, а проекція її ідеологем на українську літературну ситуацію потребувала додаткових підходів і пояснень.

За В. Коряком, пролетарська критика має відійти від академізму, бути науковою (опертою на принципи позитивізму/діалектичного матеріалізму) та класово зумовленою. Вимогами до критики, яку він обстоював, стало також уміння орієнтуватися на масового читача, ураховувати специфіку українського історичного розвитку, ставати для письменника директивою. Він писав: “Критика повинна вимагати від письменника, щоб він знав, чого треба будівничому нового життя – пролетаріатові <...>. Особливої потребують уваги життєві явища, що вже виразно виступають у новому побуті на поверхню. <...>. Радянська література загалом і в першу чергу пролетарська, має дати глибоку синтезу дійсності, відбити побут, родинне, особисте життя, взаємини батьків і дітей, кохання, працю, і відпочинок... широко і глибоко, не описово, але проблемно, в міцній органічній фабулі, а не в авторських ліричних відступах та кінцівках” [4, 346]. Стилiстично й методологічно Корякові статті важко назвати новим типом літературно-критичного дискурсу, їх новаторство полягало здебільшого в тому, що вони висвітлювали й коментували історико-літературні факти на тлі суспільно-класових антагонізмів.

Коряк, як це притаманно критикові-марксисту, відкидав теорію “іманентного літературного ряду” [4, 345], обстоюючи розуміння літератури крізь призму позатекстових чинників. “Тут уже треба розважати не “взагалі”, а конкретно про умови праці письменника – хто він – попутник, робітник, селянин? Правий, лівий, інтелігент? <...> Одного літературного документа нині не досить. Треба глибокого знання цілого життєвого комплексу, що спричинився до певного літературного факту, треба досліджувати фактори позалітературні” [4, 343], – писав він. Головними теоретичними орієнтирами слугували для В. Коряка праці Г. Плеханова, В. Фріче, А. Луначарського, а негативні відгуки стосувалися школи В. Переверзева, праць О. Богданова та російських формалістів.

Ще одним аспектом Корякових розвідок стає власне українська марксистсько-пролетарська думка. “Не плекати і не репродукувати національну літературу, а організувати на нових традиціях Жовтня літературу інтернаціональну. <...>, – читаємо в критика. – Це зветься – опиратися в нашій країні, в нашій літературі на демократичні, соціалістичні елементи національної культури. А їх у нас не менш, ніж у сусід” [4, 70]. Утім марксистський напрям мислення, що розвивався в Україні до 1917 – 1919 рр., присутній у Коряковому дискурсі доволі фрагментарно. Цей автор не відрефлектовував системно український марксизм як явище. Згадувані Коряком марксисти, соціалісти й позитивісти (М. Драгоманов, Д. Донцов, М. Вороний, В. Дорошенко, М. Зібер, С. Подолинський) або ж письменники, які зверталися до близьких пролетарській ідеології тем (М. Старицький, І. Нечуй-Левицький, В. Стефаник, І. Франко, С. Черкасенко, М. Чернявський, В. Винниченко), не набули в його статтях 1920-х років ролі послідовних представників пролетарської традиції. Він усвідомлював: тематичного аспекту недостатньо для того, щоб зарахувати письменника до “жовтневих” авторів, і розуміння цього підштовхувало критика до варіативних та компромісних тлумачень. У цьому сенсі симптоматичним був погляд В. Коряка на діяльність українських цю ліву течію. Хоча радянська партійна система асимілювала цю ліву течію досить швидко, проте в культурній сфері її вплив відчувався набагато довше, суттєво позначившись на художніх і літературно-критичних практиках.

Трактування “боротьбистського” нарративу стало для українських літераторів першої половини 1920-х років особливим і особистим викликом. Оскільки

“боротьбисти” були першими представниками й організаторами української “жовтневої” (пролетарської) літератури, то рецепція їхніх біографій і текстів корелювала з низкою важливих для пролетарської самосвідомості параметрів: із проблемою хронологічного й символічного відліку української пролетарської літератури, з увяленнями про “чистоту” її поетики й естетики, її літературний канон та культурні орієнтири.

Відповідно до висловів Коряка, ідеологія “боротьбизму” була “донкіхотською” утопією про “особливий, суто український комунізм” [4, 87]. Він писав: “У творах перших фундаторів української радянської літератури позначився особливий революційний націоналізм. Це треба одверто сказати, це тепер історія” [4, 135]. Свої висловлювання критик будує так, аби делегітимізувати “боротьбистський” слід у творчих біографіях В. Еллана-Блакитного, В. Чумака, Г. Михайличенка, А. Заливчого, адже подолання “боротьбизму” й подолання “старого українського письменства” – це, за Коряком, взаємозалежні процеси. Відповідно, апорію чи сплав різних революцій та ідентичностей у творах основоположників української пролетарської літератури чи інших пролетарських літераторів він пояснював специфікою історичного перехідного періоду. Оскільки із часом такі тенденції не послаблювалися, а ставали закономірністю, критик знову вдається до інтонації довірливої щирості, визнаючи впливовість не-пролетарських чинників: “Це треба нарешті одверто сказати, так само, як треба сказати про потребу толерувати проміжні ідеологічні форми, дуже численні в нашу добу саме в цьому етапі, тільки толерувати не так, щоб ці проміжні форми позлипалися з правими елементами і пішли проти нас, але асимілювати їх з культурними силами комунізму” [4, 340]. Як наслідок, концепція української пролетарської літератури від часу свого умовного становлення 1919 р. й до свого умовного завершення 1934 р. постійно перебувала в парадигмі перехідності: з одного боку, вона виконувала роль проміжного етапу на шляху до нового типу комуністичної безкласової культури, а з другого – літературні твори її найголовніших представників не змогли здобути статус пролетарського взірцевого тексту. Статті В. Коряка підтверджують та ілюструють ці тенденції.

Критицизм поціновувача стосовно тих чи тих явищ української літератури був продиктований його розумінням і відчуттям того, якою мірою вони відповідали чи не відповідали стратегії розбудови пролетарської культури. Показово, що від першої і до останньої збірки Корякових статей складником такої стратегії й, відповідно, одним із центральних об’єктів його негативних оцінок стає те, що він називає народництвом. Його книжки “До брами” (1913), “Організація жовтневої літератури” (1925), “В боях” (1933) містять велику кількість розвідок, де він виступає опонентом “Єфремівського канону”, хлопманства, українофільства, просвітянства. Антинародницький дискурс Коряка спирався на зіставлення національного і народницького, з одного боку, і на зіставлення національного і націоналістичного – з другого, саме тому критичні коментарі на адресу народництва з боку Коряка, авторів-хатян й авторів націоналістичного напрямку то віддаляються, то наближаються один до одного, а то й збігаються ледь не дослівно.

На найбільш загальному рівні ставлення до народництва корелювало у критика зі ставленням до всієї культурної спадщини, яка передувала “культурі Жовтня”. Народництво він сприймав і як частину національної, і як частину націоналістичної, і як частину буржуазної традиції, тобто як те, що слід подолати. Ідеальна парадигма пролетарського тексту передбачала ліквідацію всіх напрямів і форм не-пролетарської літератури, про що він виразно зазначає у великій статті “Література минулого й Жовтень”: “Вибруньковується нова література Жовтня, що є діалектичним завершенням дотеперішнього розвитку літератури на Україні. Вона є запереченням буржуазної літератури, ліквідацією її провідних ідей (націоналізм, народництво, чисте мистецтво) <...>” [10, 251].

Ставлення Коряка до народництва в трьох згаданих книжках загалом негативне, але водночас воно залежало від очікувань щодо розвитку української пролетарської літератури на конкретному історичному етапі. Так, “дожовтнева” критика народництва в збірці статей “До брами” тотальна, вона заповнює всі теми й напрями Корякових рефлексій. Цей період його антинародництва позначений впливами “хатянського” й донцовського пафосу: він подає культурно-психологічні образи народництва як чогось емоційно недолугого й інтелектуально обмеженого. Іронізує з українофільства через те, що воно було для нього синонімом національної утопії або ж, як він пише, ідеєю “чистої” культури [5, 29], тобто нереальним, наївним, інфантильним культурним утворенням.

У збірці статей “Організація Жовтневої літератури” Коряк і далі критикує народництво за його культурну відсталість, але тепер це продиктовано вірою в те, що поява літератури Жовтня – справа найближчого часу й що вона знівелює ідею української літератури як “єдиної” традиції [10, 64]. Символом відходу старої культури стає для В. Коряка знищення будинку М. Грушевського 1918 р.: “На Паньківській вулиці в Києві (на вулиці Панька Куліша! – це була українофільська дуля в кишені царатові) згорів од большевицького запального снаряду <...> “хмародряп” професора Грушевського – в українському стилі “Модерн”, по проекту Кричевського, того самого, що – знаєте – Будинок Полтавського Земства? З димом пожежі розвіялася на чотири вітри стара “українська культура”: цінні збірки старовинних килимів, межигірської порцеляни, стародруків...” [10, 218]. І самé народництво, і “дожовтнєве” антинародництво мають, отже, зникнути у вогні пролетарської революції, яка в уяві багатьох тогочасних літераторів не лише виконувала роль символічного народження нового революційного світу, а описувалася як довершена мистецька подія.

У пізніших статтях, що ввійшли до книжки “В боях”, автор визнає: у творах сучасних йому українських письменників зазвичай присутній симбіоз різних класових інтересів. Він нарікає: “Старі слова, старі думки й почуття, старі традиції старої, буржуазної – народницької, декадентської літератури, держать в лабетах сучасних письменників” [4, 248]. Народництво, перебуваючи в центрі літературно-критичної рецепції Коряка, набуває зрештою негативного визнання, тобто презентується як впливовий, хоч і небажаний компонент пролетарського письменства.

У пролетарській інтерпретації саме культура Західної Європи асоціювалася із суттю того, чим є буржуазність. У критика цей зріз культурної візії зберігав постійний зв’язок з антинародницьким пафосом. Ще в брошурі “До брами” наявний скепсис стосовно “доморослих європейців” і “хатніх западників”, які, на думку автора, приймали чужоземну культуру механічно, без критичного засвоєння. У критика переважала публіцистична манера аргументації, негативне ставлення й до “Європи у Хохландії”, і до “Європи” взагалі: “Вони вже ліквідували культ хатніх божків, але тільки для того, щоб на порожнє місце понаставляти нових божків, присланих по пошті з Європи” [5, 44], – писав він.

Якщо підсумувати Корякові вислови про європейську буржуазну творчість, то її ознаками є дисгармонія психіки, культ краси або естетики, відірваність від реального життя й від людини праці, богемізм (“кав’ярняна культура”), націоналізм. Амбітність пролетарської культури полягала в тому, щоби сконструювати й альтернативний, і цілком новий тип творчості. Утім образ буржуазної культури став у пролетарській критиці ще одним змінним невід’ємним складником. Від закликів побороти всі буржуазні традиції пролетарські критики, серед них і Коряк, перейшли до визнання технічних здобутків європейської культури, до потреби засвоювати їх через стратегії привласнення (“експропріацію”) і трансформації.

Інакше кажучи, слід було віднайти способи як пролетаризувати буржуазну культуру і як це обґрунтувати, залишаючись у парадигмі безкомпромісної пролетарської революційності. Як наслідок, у тогочасній пролетарсько-марксистській критиці, зокрема Коряковій, співіснували й постійно варіювалися три схеми конструювання пролетарської літератури: пролетарська література як абсолютно нова революційна практика, тобто як те, що твориться з нуля; пролетарська література як продовження закладених у дожовтневому письменстві тенденцій; пролетарська література як трансформація й рекомбінація минулих (буржуазних) рис у поєднанні з новими, пролетарськими.

Частиною літературознавчого доробку В. Коряка стає фактор колоніальних культур, а Європа й Азія в цій проекції стають частиною пролетарського проекту як майбутньої реальності всесвітнього масштабу. «Не Азія рушила на Європу, як то ввижалося Блокові, – зазначає Коряк, – але Азія і Європа об'єднуються в планетарному русі колоній проти метрополій, несучи смерть капіталізму. Це щось таке велике і величне, що свідомість пересічної людини не може того реально собі уявити» [10, 201]. Коряк, дискутуючи з літературним текстом О. Блока, мимоволі вказує на те, що джерелом Жовтневої революції є «Азія», тобто культура Орієнту. Культуртрегерські міркування про азіатський ренесанс, пролетаризація екзотичних локусів були натхнені очевидними спробами віднайдення в межах політичного партійного дискурсу нових культурних перспектив.

Антиколоніальний аспект Корякових розвідок присутній у численних екскурсах в історію стосунків між Україною як колонією і Росією як імперією. Культурну деградацію внаслідок русифікації та цензури Коряк ілюструє численними конкретними прикладами, помічаючи відгомін імперської свідомості в пролетарській сучасності. Ось, приміром, показовий фрагмент зі статті «До питання про схему української літератури»: «Славнозвісна «Іловайського» схема таки здорово уїлася в свідомості російських учених, аж ніяк не гідні вони визнати, що Київ належить Україні і «Київська доба» є частина історії України, а не Росії. <...> Ідеологія «общерусизма» відроджується і готується до боротьби з <...> «окраїнними сепаратизмами». Книжка Істріна, що вийшла в час революції, року 1922, є першою ластівкою відродження ідеології *легального «єдинонеделимства»* [4, 57–58].

Пролетарський антиколоніалізм у викладі В. Коряка реалізувався доволі специфічним робом: критик мимоволі реабілітує національну літературу, але тільки як таку, що є *колонізованою*. Такий підтекст слугував головному – конструюванню пролетарської культури як антиімперської та внутрішньо конфліктної. Як наслідок, численні приклади імперського визиску України в його статтях можна трактувати двоєко: і як антиколоніальний порух, і як інтенцію послабити культурні наративи минулого, трактуючи їх як національно несформовані. Показово, що письменників-народників критик неодноразово звинувачував в «аполітичному культурництві» [7, 61], тобто в колоніальному конформізмі. Коряк визнавав антиколоніальний рух за умови, якщо той виходив за межі «культурного сепаратизму» й перетворювався на політичну акцію.

Найбільш амбітним проектом В. Коряка стала, безумовно, його робота над історією української літератури, яка включає «Нарис історії української літератури. Література передбуржуазна» (1925), «Нарис історії української літератури. Література буржуазна» (1929), а також працю «Українська література. Конспект» (1929). Виклад першої марксистської історії українського письменства автор уточнював і доповнював у нових публікаціях [6; 9; 11], у відповідях рецензентам [13]. Крім того, свої студії він подавав як альтернативні щодо інших істориків літератури (М. Грушевського, Л. Білецького, С. Єфремова), хоч активно використовував напрацювання багатьох українських учених.

Обрані для викладу жанри “нарису” (або ж “книги-хрестоматії”) і “конспекту” відразу передбачали, що йдеться про певний схематизм і реферування літературного матеріалу. Неодноразово автор наголошував на неможливості методологічно вивершеної схеми історії української літератури з погляду марксистської теорії. Це ж саме завважували й рецензенти, також указуючи на чинник недостатньої стадії “марксистської синтетичної аналізи” [3, 158] як на перешкоду до написання нової історії української літератури.

Застосування марксизму як науково обґрунтованого методу присутнє в Коряковій роботі лише на рівні окремих тез. Критик декларував використання у своєму літературознавчому аналізі філософії діалектичного матеріалізму, враховував вплив історичного розвитку на літературний, обстоював класово-соціальний і соціологічний підхід, писав про потребу вироблення “матеріалістичної поетики” й заміни культурного націоналізму “пролетарським інтернаціоналізмом”. Хоча він майже не приділяв уваги естетичному компоненту літератури, але разом із пізнавальною визнавав естетичну мету мистецтва. Його спостереження супроводжували як наукові, так і псевдонаукові паралелі між українською, західноєвропейською й російською літературами.

Структурно-концептуальною рамкою Корякових нарисів є періодизація, в основу якої покладено поділ історії людської цивілізації на суспільно-економічні фази розвитку. Критик писав: “У марксистському літературознавстві прищепилася з ініціативи Фріче періодизація історії літератури за економічними добами, що прийнято і в кількох авторів української радянської літератури. Питання періодизації вимагає окремої проробки на матеріалі української літератури. Поки українська література не опрацьована в низці марксіських монографій і тому не має можливості на конкретному науково-перевіреному матеріалі збудувати дійсно наукову, яка відповідає цілій складності життя українського художнього слова, періодизацію української літератури. <...> Літературний матеріал в межах кожної доби розглядається в освітленні діалектичного матеріалізму, що його найкращим методологом-фундатором у галузі літератури був Плеханов” [12, 67].

Хронологія у В. Коряка була не просто формальним, а сутнісним принципом, який він трактує, за його словами, не еволюційно, а діалектично. Відповідно до цього, кожний період історії літератури містить зародки наступного: “Звісно, не можна ставляти межі: отут кінчається одна література і починається друга. Одна виростає з другої поволі, як її заперечення, протилежність, одна існує поруч з другою деякий час, між ними точиться боротьба і т. ін. Відмежування може бути тільки умовне, як і всяка класифікація, котра повинна схематизувати в певних формулах життєві процеси” [8, 290]. На практиці це дало йому змогу зарахувати низку українських письменників (Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, М. Коцюбинського, А. Тесленка, В. Винниченка) і до буржуазного, і до протожовтневого письменства [7, 608], а також визнати модерністські й народницькі відлуння у творчості пролетарських авторів.

Винятком із-посеред запропонованої Коряком періодизації (доба родового побуту, доба раннього феодалізму, доба торгівельного капіталізму, доба фінансового капіталізму) можна вважати третій розділ із першого тому нарисів під назвою “Українське Середньовіччя”, де виклад матеріалу охоплює XIII – XVIII ст. І сама назва цієї частини, і її зміст акцентували не на соціально-виробничому, а на історико-культурному західноєвропейському контексті та вказували на самобутню українську традицію. Хоча в цьому розділі присутні публіцистичного штибу відступи про становий поділ і породжену ним соціальну несправедливість, однак його загальний зміст окреслює культурно-ціннісні властивості тогочасного суспільства України, такі його риси, як гуманізм, лицарськість, волелюбність, родиніцентризм, потяг до освіти. Саме цей

період став, на думку його автора, кінцем літератури старшино-гетьманської (аристократичної, шляхетської) унаслідок ліквідації української автономії. Цей розділ ішов урозріз із іншими блоками Корякової історії літератури, побудованої за принципом соціально-економічних формацій.

Одне з питань, яке незмінно присутнє в підтексті цих нарисів, полягало в тому, як і який текст ідентифікувати як пролетарський, ураховуючи не лише соціально-економічні й історико-культурні, а й естетико-художні аспекти. В. Коряк виступав послідовним прихильником “матеріалістичної” творчості, тому проблема реалізму в його нарисах з історії письменства обертається на проблему реалізмів. З одного боку, критик визнавав, що реалізм винайшли буржуазні митці, а з другого – стильові параметри реалізму найбільшою мірою відповідали потребам пролетарсько-марксистської критики висловити свої уявлення про “матеріалістичну” поетику і “психоідеологію” пролетаріату.

Пролетарська література, пише Коряк, “мусить дати узагальнені типи живих людей, по-новому, новими художніми засобами й методами, що відповідають новому світоглядові й світовідчуванню пролетаріату. <...> Метода діалектичного матеріалізму має зробитися з загальника живим тілом творів в наших письменників. Це єдиний шлях до фактичної художньої гегемонії” [4, 330]. Під “живим тілом” або, як писав Коряк, “м’ясом літературного твору” [4, 276], “живим м’ясом творчої фантазії” [4, 331] він мав на увазі передусім стиль. Його власна творчість ілюструє динаміку пошуку найбільш відповідного пролетарській добі стилю: з другої половини 1920-х років схвальні Корякові відгуки стосуються “побутового реалізму”, “пролетарського конструктивного реалізму”, “неореалізму”, але в підсумку він підтримує “пролетарський реалізм”. Відповідно до висловів критика, пролетарський реалізм є одночасно симбіозом і подоланням “старих” стилів, а водночас – і новою “системою художнього світовідчування, опертою на матеріалістичну діалектику” [4, 331]. Саме пролетарський реалізм стає прототипом соціалістичного реалізму, хоча з першої половини 1930-х років вони трактувалися також і як антагоністичні явища.

“Український марксизм як і азійський, був лише принагідно пов’язаний з робітничим класом, але, як і в Азії, виконував функцію теорії для обґрунтування індустріальної модерності та національного визволення”, – висновує С. Величенко, проаналізувавши політичні погляди українських марксистів і комуністів [2, 24]. Вивчення культурних процесів дає змогу доповнити специфіку вітчизняної марксистської традиції, сформульовану в історичній студії. Адже пролетарсько-марксистські ідеологи, суттєво позначившись на творчості українських критиків і літераторів, стали для багатьох із них джерелом теоретичних та естетичних інтерпретацій; актуалізація ж марксизмом позитивізму та сцієнтизму підштовхувала до спроб переламати чи трансформувати культурні концепції романтичного й неоромантичного типу, посилити раціональні й матеріалістичні компоненти української культури.

Основний доробок В. Коряка припадає на той період українського літературного розвитку, коли домінантним дискурсом став пролетарський, а творчі зусилля багатьох авторів спрямовувалися на те, щоби прищепити українській культурній свідомості настрої та цінності пролетарського типу. Пролетарська культура, зокрема й у розробках Коряка, була культурою, яка радше критикує, ніж пропонує, але незалежно від того, наскільки щирими чи інтелектуальними були тексти її літературних adeptів, вони рухалися в річищі ціннісної системи спочатку пролетарської, а потім соцреалістичної культурної концепції, пристосовуючи її до власних смаків і пристосовуючись до неї.

Традиційна марксистська критика оперує широкими історичними узагальненнями й рідко вдається до конкретної й докладної інтерпретації

літературного твору [1, 189]. У спадщині Коряка помітне місце посідає культурна типізація, основу якої визначала конфронтація пролетарського і буржуазного. Коментуючи велику кількість фактів і тенденцій літературного життя, він завжди дотримується цієї схеми, зокрема тоді, коли враховує творчість “проміжних буферних верств”. У його розвідках помітне місце відведено характеристикам культурних образів радикала, гуманіста, просвітителя, народника, українофіла, західника, поміщика, аристократа тощо, але більш-менш прискіпливий аналіз виявить велику міру умовності, ба навіть антиісторичний і ненауковий рівень таких означень, особливо тоді, коли вони екстраполюються на конкретний літературний матеріал. Водночас слід розуміти, що основні культурні уявлення, з якими працювали пролетарські критики, були сформовані ними самими.

Для обґрунтування української пролетарської літератури марксистської культурної опозиції пролетарське/буржуазне не було достатньо. Головна літературознавча проблема полягала в пошуку критеріїв літературного тексту як пролетарського; при цьому враховувалися такі позатекстові чинники, як біографія автора, історичні та культурні впливи європеїзму, колоніалізму, антиколоніалізму, націоналізму, імперіалізму, традиційні й національні культурні форми тощо. За кожним текстом Коряк убачав плетиво психологічних, біологічних, культурних детермінант, але всі вони, на його думку, залежали від історичних і соціальних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Баррі П.* Вступ до теорії: літературознавство і культурологія / Пер. з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків. – Київ: Смолоскип, 2008. – 360 с.
2. *Величенко С.* Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918 – 1925) / пер. з англ. С. Серякова. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2017. – 376 с.
3. *Гнатюк В.* Критичні зауваги до історично-літературних курсів В. Коряка // Червоний шлях. – 1931. – № 3. – С. 149–162.
4. *Коряк В.* В боях. Статті й виступи 1925 – 1930. – Харків: ЛіМ, 1933. – 395 с.
5. *Коряк В.* До брами. – Київ, 1913. – 111 с.
6. *Коряк В.* До проблеми стилю // Червоний шлях. – 1931. – № 1–2. – С. 92–109.
7. *Коряк В.* Нарис історії української літератури. Література буржуазна. – Харків: ДВУ, 1929. – 617 с.
8. *Коряк В.* Нарис історії української літератури. Література передбуржуазна. – Харків: ДВУ, 1925. – 376 с.
9. *Коряк В.* Наступ лірики // За марксо-ленінську критику. – 1934. – № 6. – С. 49–60.
10. *Коряк В.* Організація Жовтневої літератури. Газетні та журнальні статті 1919 – 1924 рр. – Харків: ДВУ, 1925. – 275 с.
11. *Коряк В.* Робітнича класа в українській літературі. – Київ: ДВУ, 1929 – 56 с.
12. *Коряк В.* Українська література. Конспект. – Харків: ДВУ, 1929. – 296 с.
13. *Коряк В.* Як марксист Сухино-Хоменко “взяв” марксиста Леніна // Критика. – 1928. – № 6. – С. 99–110.
14. *Сухино-Хоменко В.* За марксистську літературну критику // Критика. – 1928. – № 6. – С. 73–98.

REFERENCES

1. Barri P. (2008) *Vstup do teorii: literaturoznavstvo i kulturologiia*. (O. Pohynaiiko, Trans.) R. Semkiv, Ed. Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian].
2. Velychenko S. (2017) *Imperializm i natsionalizm po-chervonomu. Ukrainaska marksystska krytyka rosiiskoho komunistychnoho panuvannia v Ukraini (1918– 1925)* (S. Sieriaikov, Trans.). Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu. [in Ukrainian].
3. *Hnatiuk V.* (1931) Krytychni zauvahy do istorychno-literaturnykh kursiv V. Koriaka. *Chervonyi sbliakh*, 3, 149–162. [in Ukrainian].
4. Koriak V. (1933) *V boiakb. Statti y vystupy 1925–1930*. Kharkiv: LiM. [in Ukrainian].
5. Koriak V. (1913) *Do bramy*. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Koriak V. (1931) Do problemy styliu. *Chervonyi sbliakh*, 1–2, 92–109. [in Ukrainian].
7. Koriak V. (1929) *Narys istorii ukrainskoi literatury. Literatura burzhuazna*. Kharkiv: DVU. [in Ukrainian].
8. Koriak V. (1925) *Narys istorii ukrainskoi literatury. Literatura peredburzhuazna*. Kharkiv: DVU. [in Ukrainian].
9. Koriak V. (1934) *Nastup liryky. Za markso-leninsku krytyku*, 6, 49–60. [in Ukrainian].
10. Koriak V. (1925) *Orbanizatsiia Zhovtnevoi literatury. Hazetni ta zburnalni statti 1919–1924 rr.* Kharkiv: DVU. [in Ukrainian].
11. Koriak V. (1929) *Robitnycha kliasa v ukrainskii literaturi*. Kyiv: DVU. [in Ukrainian].

12. Koriak V. (1929) *Ukrainska literatura. Konspekt*. Kharkiv: DVU [in Ukrainian].
13. Koriak V. (1928) Yak marksyst Sukhyno-Khomenko "vziav" marksysta Lenina. *Krytyka*, 6, 99–110. [in Ukrainian].
14. Sukhyno-Khomenko V. (1928) Za marksystsku literaturnu krytyku. *Krytyka*, 6, 73–98. [in Ukrainian].

Отримано 11 червня 2019 р.

м. Київ



Роман Ткаченко

DOI: 10.33608/0236-1477.2019.07.26-32
УДК 821.161.2-1.09

МОТИВ НАДІЇ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ БАЖАНА

Стаття – спроба прочитати творчість М. Бажана крізь призму еволюції мотиву надії. Стверджується, що цей мотив має в поета культурно-історичний масштаб і практично-діяльнісний зміст. Переживання надії стає енергією прогресу й творення культури. Надія живиться активною діяльністю й сама живить труд, мистецтво, науку, творчість. Способи долаття безнадії в поезії М. Бажана оновлювалися впродовж десятиліть у зв'язку зі зміною уявлень про суспільну роль поезії. Якщо спочатку осягнення цілісності бачиться в річищі класової боротьби, то пізніше поет схиляється до культуротворення. Філософічність автора "Гофманової ночі" не мала споглядального характеру, була перейнята екзистенційними й соціальними проблемами, спрямовувалась гуманістичними цінностями.

Ключові слова: надія, мотив, поезія М. Бажана, філософічність, культура, діяльність, динамічна картина світу, творчість.

Roman Tkachenko. Motive of Hope in Works by Mykola Bazhan

The paper offers an attempt to read the works of M. Bazhan focusing on the evolving motive of hope. It is stated that this motive has its cultural and historical scope and practical content. Presently the experience of hope becomes energy of progress and cultural creation. Hope is energized by active work and nourishes work, art, science, creativity. The methods of overcoming despair in Bazhan's poetry have been updated over the course of decades in connection with the changes in perception of the social role of poetry. Although initially the comprehension of integrity was seen in the stream of the class struggle, later the poet preferred healing the soul with art. The philosophy of the author of the "Hoffman's Night" was not contemplative; it was focused on existential and social problems and directed by humanistic values.

It is no coincidence that the poet chose the least irrational of the three main Christian virtues, the most earthly and human one – the hope. Instead, most poets at all times cultivated predominantly faith and love. This fact might explain why Bazhan's poetry never gained vast popularity but constantly attracted attention of critics and scholars. The author's path from despair and fear to hope is the path from the local, psychological, individual to the universal, social, and philosophical. The continual motive of hope gives some unexpected coloring to a seemingly trivial Enlightenment-like picture of the future. The concepts of progress are being filled with drama and dynamics. Existential problems proved to be much more important than the ideal future projects. The sources and plan of the progress are contained not in the objective laws of the history, but exclusively in a human being, permanently fighting in the darkness and chaos. From this point of view, Bazhan is not a representative of the Soviet-style Marxism. In fact, his worldview is rather in tune with E. Bloch's neo-Marxism or J.-P. Sartre's existentialism.

Keywords: hope, motive, M. Bazhan's poetry, philosophy, culture, activity, dynamic picture of world, creativity.

З-поміж божих чеснот – віра, надія, любов – Миколу Бажана найбільше цікавила найменш ірраціональна з них – надія. Він, схоже, не належав до шанувальників Ерато: "у рік дев'ятой революцій / Ось тільки трохи про любов" [4, 101]. Однак і до оспівування безоглядної віри різного стибу, як поет епічного обдарування з виразним раціональним началом (передусім саме через це, а не із цензурних чи етичних міркувань), він також схильності не мав. Мотив надії найбільшою мірою, звісна річ, виявився в циклі "Чотири